

Список використаних джерел:

1. Багров Н.В. География в информационном мире: монография / Николай Васильевич Багров. – К.: Лыбидь, 2005. – 184 с.
2. Богучарсков В.Т. История географии: учебн. пособие для вузов / Под ред. Ю.П. Хрусталёва. – М.: Академический Проект, 2006. – 560 с.
3. Большой энциклопедический словарь: В 2-х т. Т.1. / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия, 1991. – 863 с.
4. Большой энциклопедический словарь: В 2-х т. Т.2. / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия, 1991. – 768 с.
5. Генон Р. Очерки о традиции и метафизике / Пер. с фр. В.Ю. Быстрова. – СПб.: Азбука, 2000. – 320 с.
6. Дугин А. Геополитика постмодерна. Времена новых империй. Очерки геополитики XXI века / Александр Дугин. – СПб.: Амфора. ТИД Амфора, 2007. – 382 с.
7. Дугин А.Г. Философия Политики / Александр Дугин. – М.: Арктогея, 2004. – 616 с.
8. Лавров С.Б. Глобальная география: учебн. / С.Б. Лавров, Ю.Н. Гладкий. – М.: Дрофа, 2000 – 352 с.
9. Максаковский В.П. Географическая культура : учеб. пособ. [для студентов вузов] / В.П. Максаковский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС. – 1998. – 416 с.
10. Мукитанов Н.К. От Страбона до наших дней: (Эволюция географических представлений и идей) / Н.К. Мукитанов. – М. : Мысль, 1985. – 237 с.
11. Немець К.А. Інформаційна взаємодія природних і соціальних систем: монографія / К.А. Немець. – Х. : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 428 с. – Рос. мовою.
12. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: навч. посібник / М.Д. Пістун. – К. : Вища школа, 1996. – 261 с.
13. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: підручник для студ. географ. спеціальностей вищих навч. закладів / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с.
14. Философский словарь / [И.В. Андрущенко, О.А. Вусатюк, С.В. Линецкий, А.В. Шуба] – К.: А.С.К., 2006.– 1056 с.

УДК 911.3

Сергій Запотоцький

ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Визначено закони та закономірності формування регіональної конкурентоспроможності. Охарактеризовано основні закономірності конкурентоспроможності регіону: глобалізації й регіоналізації, регіональної диференціації та зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, конкурентоспроможної локалізації виробництва, поглиблення спеціалізації та диверсифікації. Визначено їх вплив на формування конкурентних переваг.

Ключові слова: закономірності, конкурентоспроможність, конкурентні переваги, глобалізація, регіоналізація, диверсифікація, диференціація, локалізація, спеціалізація.

Сергей Запотоцкий. ЗАКОНОМЕРНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ. Определены законы и закономерности формирования региональной конкурентоспособности. Охарактеризованы основные закономерности конкурентоспособности региона: глобализации и регионализации, региональной дифференциации и сближения уровней социально-экономического развития регионов, конкурентоспособной локализации производства, углубление специализации и диверсификации. Определено их влияние на формирование конкурентных преимуществ.

Ключевые слова: закономерности, конкурентоспособность, конкурентные преимущества, глобализация, регионализация, диверсификация, дифференциация, локализация, специализация.

Sergey Zapotockiy. REGULARITIES OF FORMATION OF REGIONAL COMPETITIVENESS. Laws and regularities of the regional competitiveness are defined. The basic patterns of competitiveness: globalization and regionalization, regional differentiation and convergence of levels of socio-economic development, competitive localization of production, deepening of specialization and diversification are described. Their impact on the competitive advantage is determined.

Keywords: patterns, competitiveness, competitive advantage, globalization, regionalization, diversification, differentiation, localization, specialization.

Вступ. Становлення конкурентних позицій регіонів складалося історично, а корені формування конкурентних переваг окремих регіонів, як правило, знаходяться дуже глибоко в історії розвитку кожного регіону, виражаючи його наявні та набуті переваги. Вони пов'язані зі специфікою територіального розвитку, логікою і випадковостями на життєвому шляху

кожного регіону або країни. Покращення конкурентних позицій регіонів в умовах динамічних ринкових зрушень в соціально-економічному розвитку регіонів неможливе без виявлення й наукового обґрунтування загальних та специфічних об'єктивних законів та закономірностей його розширеного відтворення.

Аналіз попередніх досліджень. Аналіз ряду літературних джерел з проблем ефективності розміщення і розвитку територіального господарства [6; 7;

10; 12; 13; 14] дає змогу детально розглянути та узагальнити всі складні взаємозв'язки і взаємозалежності, що формуються в регіональній господарській системі. Проте питання виявлення закономірностей регіональної конкурентоспроможності потребують подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Для наукового обґрунтування основних законів та закономірностей регіональної конкурентоспроможності необхідно чітко визначити основні положення, якими слід керуватися в цьому процесі. Головне – це виявлення усталених взаємозв'язків і взаємозалежностей, які формуються під час функціонування господарського комплексу регіону. Ця вимога потребує виокремлення абстрактного і конкретного підходів до аналізу процесу відтворення. Відносно територіальних господарських комплексів це означає необхідність ґрунтовного дослідження найбільш істотних, стійких, об'єктивних взаємозалежностей і причинно-наслідкових зв'язків, що забезпечують безперервне розширене відновлення.

Як зазначає К.Мезенцев: «Закономирності за своїм змістом відображають домінуючі тенденції, що визначають напрями змін геопросторової організації людської діяльності. Проте це не означає абсолютної відсутності відхилень, випадковостей, які не відповідають таким законам і закономірностям. Вони відображають лише регулярну багаторазову просторову та часову повторюваність певних тенденцій, а не суворо детермінують розвиток» [6].

Об'єктивні закони розвитку суспільства найбільш повно відображають істотні, внутрішні, суттєві і необхідні зв'язки між елементами певного цілого, об'єктивної дійсності [6]. Їх поділяють на універсальні (що мають всеохоплюючий характер), загальні (які діють в царині багатьох наук і мають широкий діапазон застосування, наприклад, в географії, економіці, тощо) та спеціальні (приналежні до певної галузі знань, наприклад до суспільної географії). Серед загальних законів, що впливають на конкурентоспроможність регіонів, можна виділити закон поділу праці, закон вартості, закон конкуренції, закони попиту та пропозиції, закони концентрації, закон адекватності виробничих відносин рівню і характеру продуктивних сил, закон нерівномірності економічного розвитку, закон зростання продуктивності праці, закон пропорційності та ін. [2; 4; 11]. Група спеціальних законів формування регіональної конкурентоспроможності включає в себе закони регіональної конкурентоздатності [4], географічного поділу та інтеграції праці [3], закони територіальної концентрації, територіальної диференціації і територіальної інтеграції, закони територіальної комплексності та територіальної пропорційності [1; 8]. Спеціальні закони конкретизують дії універсальних, показуючи їх вплив на ті елементи об'єктивної дійсності, які досліджуються певною галуззю знань.

Закономірності є результатом сукупної дії декількох спеціальних законів [6], що виражають сукупність відносин між діяльністю людей і територією на якій вона відбувається [14]. Закономірності є похідними від окремих законів чи їх поєднань та виражають територіальний прояв дії

останніх через значну територіальну диференціацію людської діяльності, фактично виступаючи просторовим виявом дії законів.

На основі критичного аналізу економічних та суспільно-географічних закономірностей розвитку і розміщення регіонального господарства [4; 6; 8; 9; 10; 13], а також враховуючи особливості ринкової економіки та проблеми, нагромаджені протягом останніх часів у сфері регіонального господарювання, можна виділити основні закономірності формування конкурентоспроможного господарства.

Оскільки конкурентоспроможність територій має пряму залежність від ступеня соціально-економічного розвитку території та рівня добробуту його мешканців, то важливим буде сила впливу як загальних економічних закономірностей, що відбивають економічні умови впливу ринку, так і суспільно-географічні, які відображають територіальні особливості формування конкурентних переваг. Серед традиційних закономірностей слід виділити наступні: закономірність ефективного розміщення продуктивних сил, закономірність територіального поділу праці, закономірність територіальної концентрації продуктивних сил, закономірність територіальної комплексності, закономірність економічної цілісності регіону, закономірність регіональної інтеграції господарства, тощо [9].

Проте в останній період важливими для підвищення регіональної конкурентоспроможності в умовах ринку стають закономірності глобалізації й регіоналізації, закономірності регіональної диференціації та зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, закономірності конкурентоспроможної локалізації виробництва, поглиблення спеціалізації та диверсифікації конкурентоспроможного виробництва, закономірність конкурентоспроможності людського капіталу, що набувають нового змісту та актуальності.

Закономірність глобалізації. Глобалізаційні процеси господарського розвитку здійснюють значний вплив на просторову структуру економіки і взаємозв'язки між її елементами. Вплив глобалізаційних процесів проявляється за рахунок розвитку системи комунікацій нового покоління, підвищення рівня інтернаціоналізації. Перш за все відбулося зниження транспортних витрат, розвиток системи передачі інформації, телекомунікаційних систем.

Характерним проявом глобалізації є становлення нових економічних агентів глобальної економіки. Першим таким агентом стали так звані «глобальні фірми». В кінці минулого століття К.Оме — один із засновників терміну «глобалізація» — назвав перетворення «глобальних фірм» в найповажніших діючих осіб світової економіки, основною межею глобалізації [18]. Іншим новим елементом глобальної економіки є розвиток мереж взаємозв'язаних фірм, організацій, заснованих на інформаційних технологіях, які позначаються поняттями «network». Нарешті, проявом глобальних процесів, що позначився на початку нового століття, є перетворення національних регіонів в економічних агентів, суб'єктів національної, а потім і світової економіки.

Позитивний вплив глобалізації на регіони в межах національних економік полягає в тому, що вона сприяє залученню регіонів в світову економіку, даючи можливості використання ефекту масштабу, можливості навчання. Фірми в економічно слабкорозвинених районах отримують можливість діставати доступ до перспективної частини всесвітніх ринків і споживачів на майже тих умовах, що і фірми розвинених регіонів; мають можливість оволодівати новітніми технологіями, зокрема, організаційними. Регіони можуть залучати додаткові інвестиції і додаткових споживачів в регіони. Саме через ці глобалізаційні можливості регіони світу можуть мати досить високі темпи економічного розвитку.

Негативний вплив глобалізації на регіони полягає в тому, що глобалізація створює проблеми економічному розвитку, зокрема неготовність використовувати можливості глобалізації - електронних технологій, комунікацій. Обхват глобалізацією характеризується асиметричністю, вибірковістю, сегментацією, регіоналізацією [5]. Часто глобалізація позбавляє регіони традиційних переваг внаслідок того, що багато локальних можливостей стають глобальним надбанням. Низька вартість праці або природних ресурсів, ємкий внутрішній ринок — всі ці переваги називають локальними «прозорими ресурсами», які можуть бути мобільно використані глобальними фірмами, і прагнення дістати доступ до них є двигуном глобалізації і глобальних фірм. Цю тенденцію називають глобалізацією локальних ресурсів [17]. Забезпеченість регіону власними природними або трудовими ресурсами більше не є важливою конкурентною перевагою в умовах, коли ці ресурси можна придбати на глобальних ринках за схожими з внутрішніми цінами.

Закономірність регіоналізації. Іншим глобальним процесом є протилежний глобалізації — процес регіоналізації. Регіоналізація, в широкому розумінні передбачає виділення регіонів на основі зрозумілих ознак, що ідентифікуються. Проте регіоналізація захоплює більш широкий спектр відносин, окрім територіальної спільності, і має місце в різних сферах — адміністративній, соціально-економічній, військово-політичній, природно-екологічній. Накладання цих процесів породжує різноманіття думок з приводу конфігурації регіонів, їх просторового розмежування, принципів виділення регіонів. Якщо глобалізації властива тенденція до стандартизації і уніфікації, то регіоналізація направлена на виявлення і збереження локальної індивідуальності і своєрідності регіонів.

Отже, регіональний розвиток в умовах глобалізації є результатом взаємодії, поєднання або зіткнення глобальних тенденцій світового господарського розвитку, підсумком суперечливого поєднання глобалізації і регіоналізації, глобальних і локальних процесів. Це явище можна назвати економічною регіоналізацією, причому роль таких регіонів зростає. Суть цього регіонотворення полягає в оволодінні новими економічними конкурентними ресурсами. Нова регіоналізація йде декількома шляхами, серед яких наступні: 1) виділення високо конкурентних регіонів усередині адміністративно-територіального

поділу країни; 2) виділення віртуальних регіонів, що не мають чітких просторових меж, проте мають доступ до нових економічних ресурсів; 3) утворення транскордонних регіонів, розташованих територіально на незв'язаних один з одним територіях.

Формою нової регіоналізації є поява всередині діючих адміністративних регіонів нових конкурентних регіонів, які виділяються за своєю конкурентною потужністю. Сюди відносять нові «промислові райони» (за Маршаллом); а також райони, що зосередили нові технології, нові форми організації і через це виділилися за своїм економічним значенням і позиціями в світовій конкуренції. Найбільш відомі серед них Силіконова Долина в Каліфорнії між Сан-Франциско і Сан-Хосе, Помаранчеве графство, Маршрут 122 (США), Третя Італія (що повністю знаходиться у межах адміністративного району Емілія-Романія в Італії), Баден-Вюртемберг (Німеччина), Північне Онтаріо (Канада).

Ще один вид нової регіоналізації виражається в появі нових віртуальних регіонів, конфігурація яких обумовлена доступом до нових економічних ресурсів. Такими ресурсами в умовах глобалізації є фінансові і інформаційні потоки. Першим роль фінансових потоків як джерел конкурентних переваг відзначив М. Кастельс. В економічній теорії федералізму можливості використання фінансових потоків також відомі як так званий «ефект липучки». Віртуальні регіони, що виділяються по своїй економічній потужності, будуються навкруги фінансових і інформаційних потоків.

Як третій шлях можна виділити утворення транскордонних регіонів з метою забезпечення конкурентних переваг шляхом співпраці. Транскордонні регіони виникають як між територіально близькими регіонами різних країн, як, наприклад, європейський трансграничний регіон Саар-Ленд, а також регіон на межі США і Мексики, але і між територіально незв'язаними один з одним територіями, як, наприклад, в європейському регіоні Ересунд (North European Oresund Region), що включає Копенгаген в Данії і Мальмо (Malmo) в Швеції; так званий «Голубий банан» в Європі, що включає Мілан, Мюнхен і Амстердам. Є програма створення телекомунікаційного кластера «Балтійський Рим», що включає Естонію, Латвію, Литву.

Відбувається взаємопереплетення глобального і локального, яке може бути охарактеризоване терміном «глокальність», що недавно з'явився у вжитку [4]. Глобалізація ставить перед регіонами і локальними співтовариствами проблему забезпечення і утримання конкурентних переваг, оскільки від цього залежить існування місцевих фірм, зайнятість, податки, кінець кінцем, збереження всього співтовариства.

Закономірність регіональної диференціації. В основі різних конкурентних позицій регіонів лежить процес диференціації регіонів, який є матеріальною основою міжрегіональної конкуренції. Звичайно, аналіз причин і чинників міжрегіональної диференціації допомагає зрозуміти, яким чином і за яких причин конкурентні позиції регіонів стають

різними, що визначає диференціацію і які тенденції диференціації.

Важливим тут є значення диференціації як нерівності з погляду витоків, логіки диференціації і причини більш швидкого економічного розвитку одних регіонів порівняно з іншими. Нерівномірність розвитку характерна для регіонів багатьох країн, проте ступінь нерівномірності і напрямку змін можуть йти в двох напрямках: дивергенція - розбіжності і конвергенції - зближення. Є протилежні точки зору щодо закономірностей диференціації. У відомому дослідженні Sala-i-Martin стверджується, що загальною закономірністю є тенденція до конвергенції, тобто зменшенню відмінностей в розвитку регіонів, що також розглядається як одне із наслідків міжрегіональної конкуренції. Інша точка зору полягає в тому, що переваги регіонів, що виникають спочатку збільшуватимуться надалі і диференціюватимуть положення регіонів [19].

Закономірність зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів пов'язана з процесами територіального поділу праці й регіональною інтеграцією. Звичайно між регіонами існують відмінності, зумовлені неоднаковістю природних, економічних та соціальних умов. Закономірність полягає в подальшому узгодженні рівнів соціально-економічного розвитку через посилення взаємозв'язків між регіонами.

Більше того зближення рівнів регіонального розвитку і перерозподіл ресурсів не є суто економічною проблемою. Кожен регіон мусить робити відчутний внесок в господарський розвиток країни, що виробляється на її території, забезпечувати необхідний рівень життєдіяльності населення. Через це необхідність у багатьох пільгах і трансфертах має відпасти. Проте в силу різних причин така практика значною мірою зберігається і до наших днів.

Так, безперервний перерозподіл фінансових і матеріальних ресурсів з одних регіонів в інші, різноманітні пільги та привілеї призводять до негативних наслідків. Утриманство, зрівнялівка, нехтування інтересами багатьох територій, деформація принципів соціальної справедливості викликають реальну загрозу виникнення нової нерівномірності.

Тому закономірність зближення рівнів регіонального розвитку на сьогодні має бути наповнена новим змістом. Категорію «зближення» повинне змінити поняття «регулювання» соціально-економічного розвитку регіонів на основі формування нового господарського механізму території. Він повинен ґрунтуватися на самофінансуванні, самоуправлінні та максимальному самозабезпеченні регіонів з урахуванням поглиблення географічного поділу праці, диверсифікації виробництва, зростання його продуктивності.

Поряд із закономірностями сталого розвитку, глобалізації та регіоналізації важливого значення набула **закономірність конкурентоспроможної локалізації виробництва**. Ця закономірність ґрунтується на дії об'єктивних законів регіональної конкурентоспроможності та територіальної концентрації, оскільки саме територіальний аспект

локалізації підприємств може забезпечувати їх конкурентоспроможні позиції та отримувати найвищі показники економічної ефективності виробництва. В динамічному ринковому середовищі за умови гострого дефіциту ряду виробничих факторів (перш за все землі, капіталу, кваліфікованих кадрів) істотно посилюється конкурентна боротьба за них серед різних суб'єктів господарської діяльності. В результаті ефективно розвиваються лише ті виробництва, які вдало використовують свої територіальні переваги, активно впроваджують інновації, підвищують рівень конкурентоздатності продукції тощо. Розвиток нових територіальних форм організації виробництва – господарських кластерів, технопарків та технополісів забезпечує посилення інвестиційних та інноваційних процесів й підвищує конкурентні позиції їх учасників.

Дана закономірність проявляється також в результаті дії агломераційного ефекту. Значна кількість зарубіжних досліджень доводить конкурентоспроможність й прибутковість підприємства в межах агломерації. Так, Р.Холл і С.Джонс виділяють закономірність зменшення продуктивності праці на душу населення із віддаленістю від ядра агломерації [15]. М.Фуджита і Ж.Тісс виділяють існування закономірності зростання в межах агломерації високоприбуткових інноваційних промислових виробництв не пов'язаних із добуванням, використанням та переробкою природних ресурсів [15]. Д. Старрет [15] розкриває наявність закономірності формування нерівноважної просторової конкуренції промислового виробництва в межах агломерації, що визначається перевагами агломераційного ефекту і сприяє інтеграції підприємств навколо нього. Н.Калдор стверджує, що обмежений простір агломерації надає конкуренції специфічних форм, і оскільки підприємства в межах агломерації конкурують лише з найближчим оточенням, то створюється ситуація олігополії [16].

Закономірність поглиблення спеціалізації та диверсифікації конкурентоспроможного виробництва. Ця закономірність була сформована під дією законів регіональної конкурентоспроможності, територіальної диференціації та інтеграції. Територіальна конкуренція різноманітних суб'єктів господарювання часто сприяє подрібненню підприємств, звуженню їх спеціалізації з орієнтацією на певний сегмент ринку, посиленню диверсифікації виробництва та швидкій адаптації до динамічних ринкових умов й потреб споживачів. Рушіюною силою при цьому вступає жорстка конкуренція, яка формується через обмеженість факторів виробництва, зростання науково-технічного прогресу, інновацій тощо. В процесі боротьби за потенційних споживачів ринку збуту, виробники вимушені мінімізувати витрати (перш за все, на сировинні ресурси) та підвищувати продуктивність праці й ефективність використання основних засобів (завдяки НТП). Звужуючи свою діяльність виробники переводять її у вузькоспеціалізоване русло, в якому вони можуть зайняти свою нішу і ефективно конкурувати з іншими виробниками.

Закономірності конкурентоспроможності людського капіталу. Ключовим рушієм в умовах інформаційного суспільства та становлення економіки знань є людський капітал, а механізм його формування та відтворення визначає конкурентоспроможність країни та її регіонів в умовах ринку. Конкурентоспроможність людського капіталу визначається як здатність носіїв цього капіталу до отримання об'єктивно кращих результатів діяльності.

Ефективність людського капіталу виражається у вищій ефективності праці внаслідок спеціалізації за видами і методами роботи, технологічних інноваціях у виробничих процесах, повнішому використанні ресурсів, впровадженні нових концепцій управління людською діяльністю. Конкурентоспроможність людського капіталу в якості виробничого ресурсу розвивається за рахунок підвищення якості знань та вмінь персоналу, підвищення якості роботи персоналу та зниження витрат на його управління.

Альфред Маршалл в своїй концепції екстерналії або зовнішніх ефектів говорить про закономірність формування високоспеціалізованої робочої сили, як конкурентного ресурсу спрямованого на виробництво нових ідей, заснованих на акумуляції людського капіталу і особистих контактах і комунікаціях [4]. Закономірно, людський капітал виступає чинником конкурентної боротьби та становлення конкурентних переваг в процесі господарської діяльності.

Висновки. Наведена система закономірностей звичайно не є статичною. В процесі регіонального розвитку вона може доповнюватись і збагачуватись новими елементами, враховуючи реалії економічної ситуації в країні і регіонах. Врахування даних закономірностей забезпечення конкурентних переваг територій в умовах України сприятиме посиленню економічної ефективності функціонування регіонального господарства й підвищенню соціальних та екологічних стандартів життя їх мешканців.

Список використаних джерел:

1. Агафонов Н.Т. Закономерности и принципы размещения и территориальной организации общественного производства. / Н.Т. Агафонов, Р.А. Исляев. – Л.: Наука, 1987. – 50 с.
2. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – 5-те видання, стер. – К.: Знання-Прес, 2006. – 615 с.
3. Луцук С. І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (методологія, теорія). / Луцук С. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996. – 244 с.
4. Калюжнова Н.Я. Конкурентоспособность российских регионов в условиях глобализации / Томский межрегиональный ин-т общественных наук. — М. : ТЕИС, 2004. — 526с.
5. Кастельс М. Информационная эпоха. М.: ГУ ВШЭ, 2000.
6. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: теорія, методологія, практика: Дис... д-ра геогр. наук: 11.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2006.
7. Паламарчук М.М., Пистун Н.Д., Шаблій О.И. Об экономико-географических законах // Экономическая география. – 1980. – Вып. 29. – С. 16-26.
8. Пистун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 1996. – 231 с.
9. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Підручник / Дорогунов С.І., Пітюренко Ю.І., Олійник Я.Б. та інші. – К., КНЕУ, 2005.
10. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика: Навч. посб. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
11. Харвей Д. Научное объяснение в географии: общая методология науки и методология географии / Харвей Д. [пер. с англ. В.Я. Баласова, В.В. Голосова]. – М.: Прогресс, 1974. – 502 с.
12. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії: Підручник. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.
13. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії: Монографія. – Львів: Львівський нац. ун-тет, 2001. – 744 с.
14. Шпарага Т.І. Територіальна організація сфери обслуговування населення Волинського обласного суспільно-географічного комплексу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02. „економічна і соціальна географія”. – К., 1994. – 21 с.
15. Fujita M. Economics of Agglomeration: cities, industrial location and regional growth. / M. Fujita, J.-F. Thisse. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 466 p.
16. Maoh H. Geographic clustering of firms and urban form: a multivariate analysis / H. Maoh, C. Kanaroglou // Journal of geographic systems. – 2007. – Vol. 9. – P. 29-52.
17. Maskell P. and Torngist G. Building a Cross-Border Learning Region. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://web.cbspress.dk/>
18. Ohmae K. The Bordless World: Power ad Strategy in the interlined Economy. Fontana, 1990.
19. Sala-i-Martin, X. Regional cohesion: evidence and theories regional growth-and convergence. European Economic Review №40. 1996. - Pp. 1325-1352.